

## תוכן העניינים

ז	דבר העורכת	נילי ואזנה
יא	רשימת קיצורים	
1	פרופ' מתתיהו צבת ז"ל	אלן קופר
7	פרופ' מנחם צבי קדרי ז"ל	גבריאל בירנבאום

## מקרא

	עוד על סיפור נחש במגילת שמואל מקומראן (4QSam <sup>a</sup> ) מגמתו	רוני גולדשטיין
17	ותפוצתו	
27	דמותו של האלהים בספר איוב	דוד פרנקל
67	טקס קריאת התורה (נחמיה ת, 1–12)	שרה יפת

## המזרח הקדום והמקרא

	הרשימות הלקסיקליות מן המזרח הקדום: חיבורים ללימוד	יורם כהן
85	קריאה, כתיבה ופרשנות של כתב היתדות	
123	הרקע ההיסטורי לרשימה טופוגרפית מימי רעמסס ג'	דנאל קאהן
147	מסורות יער הארזים בסיפור המצרי 'שני האחים' ובראשית ב–ג	נגה איילי-דרשן

## תולדות הפרשנות

167	דעתו של רשב"ם בשאלת חלקו של משה בכתיבת התורה	ערן ויזל
189	התמודדות עם הפער בין הפשט לדרש – רמב"ן בעקבות ראב"ע	מרים סקלרץ
223	ר' יצחק די לאטש – מחבר מיימוני פרובנסלי ופירושו לתורה (בכתב יד)	יחיאל צייטקין

## ביקורת ספרים

- יהונתן יעקבס פשוטם של מקראות [על: שרה יפת וערן ויזל (עורכים), 'ליישב פשוטו של מקרא': אסופת מחקרים בפרשנות המקרא, ירושלים: מוסד ביאליק והמכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"א, 345 עמ']
- 255 הליך יישוב מחלוקות בבתי המשפט הבבליים במאות השביעית עד החמישית לפסה"נ [על: Shalom E. Holtz, *Neo-Babylonian Court Procedure* (Cuneiform Monographs 38), Leiden: Brill, 2009, xviii + 335 pp.]
- 275 חגי משגב מתרבות סופרים ל'עם הספר' [על: אהרן דמסקי, ידיעת ספר בישראל בעת העתיקה (ספרית האנציקלופדיה המקראית כח), ירושלים: מוסד ביאליק, תשע"ב, כג + 469 + xv עמ' + 16 עמ' לוחות]
- 281 ספרים שהתקבלו במערכת
- 287 רשימת המשתתפים בכרך
- 295 תקצירי המאמרים באנגלית
- vii

## דבר העורכת

נילי ואזנה

הוצאת כתב עת באופן סדיר איננה דבר של מה בכך. דרושים רצון ונחישות של כל הכותבים ושל המערכת ומעל הכול הכרת המטרה שהשנתון נועד לשרתה, וחשיבותה. ה'שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום' משמש במה עברית עבור מאמרים מקוריים ומרכזיים המשקפים את המתרחש בחקר המקרא והמזרח הקדום. 'חקר המקרא' כרוך בעיסוק בדיסציפלינות שונות: טקסטואלית, פילולוגית, ספרותית, פרשנית, תאולוגית, היסטורית, ארכאולוגית ועוד. מוקד המחקר של דיסציפלינות אלה הינו הכתוב המקראי, והן נועדו להאיר פנים שונות שלו. התפיסה העומדת בבסיס השנתון (ואף מייחדת אותו בין כתבי העת היוצאים לאור בעברית) היא שהכרת העולם שהמקרא נוצר בו הינה חלק מהותי ורב חשיבות להבנת המקרא. בהתאם לתפיסה זו השנתון מפרסם לא רק מאמרים שעוסקים בזיקה שבין המקרא ובין המזרח הקדום, שאין חולק על חשיבותם לחקר המקרא, אלא אף מאמרים העוסקים בענייני המזרח הקדום עצמו. חקר המזרח הקדום אף הוא אינו דיסציפלינה בפני עצמה, אלא נעזר בדיסציפלינות שונות כדי להאיר את המציאות העתיקה כפי שהיא באה לידי ביטוי בשרידים שלה שהגיעו לידינו – הן הממצאים החומריים (הארכאולוגיה) הן הכתובים שהותירה אחריה. מדובר אפוא בשני תחומי מחקר נפרדים אך קרובים שיש להם זיקה הדדית, ואשר מתייחסים בהכרח לפרקי זמן נרחבים ביותר. בהתאם לזאת הכרך הנוכחי עוסק במגוון מרתק של נושאים הנוגעים לתקופות שונות, מן הרשימות הלסקיקליות המלוות את כתב היתדות מראשיתו בסוף האלף הרביעי לפני הספירה, ועד פירוש לתורה מפרובנס מן המאה הארבע עשרה לספירה. המאמרים מסודרים בשלושה מדורים. במדור 'המקרא' שלושה מאמרים: המאמר של רוני גולדשטיין, 'עוד על סיפור נחש במגילת שמואל מקומראן (4QSam<sup>a</sup>)', מגמתו ותפוצתו, בוחן מחדש את הקטע העודף במגילת שמואל מקומראן (4QSam<sup>b</sup>) על אודות נחש העמוני ומעשיו בגלעד, אופיו ומגמתו. בין שתי האפשרויות, שהקטע הינו נוסח מקורי שנשמט מנוסח המסורה או שמדובר בעיבוד משני בעל אופי מדרשי, המחבר מצדד בשנייה. לפי הצעתו הנוסח המורחב נועד להתגבר על המתח הקיים בין המסופר בשופטים כא על סופם של אנשי יבש גלעד ובין אזכורם של

אנשי יבש גלעד בשמואל א יא. עיבוד זה משתקף לא רק בקדמוניות היהודים ליוסף בן מתתיהו, כפי שכבר היה ידוע במחקר, אלא גם בספר מקבים א, ולפיכך מציע המחבר כי יש להקדים את זמנה של התוספת לסוף המאה השנייה לפסה"ג.

מאמרו של דוד פרנקל, 'דמותו של האלוהים בספר איוב', מציע ניתוח ספרותי-תאולוגי של דמות האלוהים בספר איוב. הכותב שואל מה גרם לאל להסכים (פעמיים!) להצעת השטן להעמיד בניסיון קשה את עבדו המסור איוב. התשובה אינה מחמיאה לאלוהי איוב. פרנקל סבור כי האל מפגין חוסר ביטחון וצורך לאשר לעצמו ולבני הפמליה השמימית שלו את מעמדו כאל נערץ באופן מוחלט וללא סייג. ניתוח דמות האל מעלה שאין הוא שלם עם התעמרותו באיוב, וכי הוא נתון בקונפליקט פנימי בין הצד הטוב והמוסרי ובין הצד המבקש להגדיל את כבודו של האל בכל מחיר. לבסוף מציע הכותב כי אִפְיוֹנו המבין של האל בספר איוב מוליך למסקנה שהספר הוא חתרני, מעין 'סטירה תאולוגית' על האל.

המאמר השלישי, החותם מדור זה, הינו מאמרה של שרה יפת, 'טקס קריאת התורה (נחמיה ח 1–12)'. יפת מראה כי מדובר באירוע מובנה שתוכנו מראש ולו קווים טקסיים מובהקים, ולא באירוע ספונטני של קריאה בספר התורה בפני אנשים שהתאספו בירושלים בראש החודש השביעי. אופיו הליטורגי של האירוע מוביל את המחברת לברר אם אפשר למצוא לו מקבילות בספרות המקראית ובהיסטוריה המקראית או לגלות את המקורות שאפשר שהשפיעו עליו. מצד אחר בוחן המאמר אם היו לטקס קריאת התורה 'חיי המשך' כלשהם, הן בתקופת שיבת ציון ובימי הבית השני הן בליטורגיה היהודית הבתר מקראית. המסקנה היא שיש לראות בטקס קריאת התורה ביטוי חד-פעמי של תקופת שיבת ציון, בנתונה ההיסטוריים, הפוליטיים, החברתיים והדתיים.

אף מדור 'המקרא והמזרח הקדום' מכיל שלושה מאמרים: מאמרו של יורם כהן, 'הרשימות הלקסיקליות מן המזרח הקדום: חיבורים ללימוד קריאה, כתיבה ופרשנות של כתב היתדות', מספק סקירה היסטורית מקיפה של התפתחות הסוגה של הרשימות הלקסיקליות שמטרתן הוראת כתב היתדות החל מסוף האלף הרביעי לפסה"ג ועד לרשימות הנושאות המאוחרות כמו רשימות האלים. הרשימות הלקסיקליות נחשבות לסוגה הספרותית המוקדמת ביותר המוכרת לנו ממסופוטמיה ואף לזו הנפוצה ביותר בשל שימושיה בבית הספר לסופרי כתב היתדות. המאמר מדגים את תפקידה של הרשימה כמחוללת וכמתווכת של ידע בקרב קהילת הסופרים והמלומדים בתחומי הבלשנות, המדעים, הדת והספרות הקדומים, והוא שופך אור על החינוך במסופוטמיה ובמזרח הקדום ועל גילויים חדשים כגון אלה בחצור בזמן האחרון.

רשימות עומדות גם במוקד מאמרו של דנאל קאהן, 'הרקע ההיסטורי לרשימה טופוגרפית מימי רעמסס ג'. קאהן פותח בסקירה כללית של סוגה ספרותית ואמנותית המאפיינת את מלכי מצרים מימי תחומים א' (1500 לפסה"ג) ועד סוף התקופה התלמית. לרשימות טופוגרפיות אלה זיקה לשלטון המצרי בכנען, והן שמשו מקור היסטורי ראשון במעלה

ללימוד הגאוגרפיה ההיסטורית של כנען בתקופת הברונזה המאוחרת ובתקופת הברזל. המאמר מתמקד בבחינת התרומה של הרשימה הטופוגרפית של רעמסס ג' (1157–1187 לפסה"נ לערך) ממקדש הקבורה במדינת האבו במערב תבאי לשחזור תולדות השלטון המצרי בארץ-ישראל ובסוריה בסוף תקופת הברונזה המאוחרת. בניגוד לחוקרים שסברו שהרשימה הטופוגרפית של רעמסס ג' הינה אנציקלופדית ולא היסטורית, המחבר מציע לראות בה רשימה ייחודית המשקפת את תוצאות מלחמתו של המלך המצרי נגד גויי הים בקרב היבשתי שהתרחש על גבולה הצפוני של האימפריה המצרית בכנען.

המאמר השלישי והאחרון במדור זה, מאמרה של נגה איילי-דרשן, 'מסורות יער הארזים בסיפור המצרי "שני האחים" ובראשית ב-ג', שייך לענף המחקר הוותיק של המקרא על רקע ספרות המזרח הקדום, אך במוקדו עומד דווקא הסיפור המצרי 'שני האחים' המתוארך לתקופה הרעמססית (המאה השלוש עשרה לפסה"נ). איילי-דרשן מוצאת כי באפיוודה המספרת על ישיבתו של באתא, גיבור הסיפור, בעמק עץ *os* מתגלים קשיים ברצף וסתירות, ורבים מהמוטיבים המתוארים שם זרים לתרבות המצרית. בירור מקום התרחשותה של האפיוודה – יער הארזים שבלבנון – וזיקתם של המוטיבים החריגים בה, ובייחוד יצירת אשת באתא, לסיפור גן העדן בבראשית, כמו לכתובים נוספים מהמזרח הקרוב הקדום, עשוי ללמד על קיומה של מסורת משותפת שמקורה בכנען.

שלושת המאמרים מעידים על חשיבות הגישה המרחיבה לחקר המקרא ועולמו, בבחינת 'ממרחק תביא לחמה'.

גם במדור השלישי, 'תולדות הפרשנות', שלשה מאמרים: מאמרו של ערן ויזל, 'דעתו של רשב"ם בשאלת חלקו של משה בכתובת התורה', בוחן את השקפתו של רשב"ם בשאלה מה היה טיבה של ההתגלות האלוהית למשה – אם האלוהים הכתיב למשה את התורה מילה במילה (התגלות מילולית) או שגם למשה היה חלק בקביעת תכניה ומילותיה. לדעת ויזל רשב"ם הניח עצמאות מסוימת של משה בכתובה. עוד הוא מראה כי דעתו של רשב"ם אינה מתיישבת לגמרי עם הדגם הפרשני שהלה הציג במקומות מספר בפירושו, והוא מנסה להבהיר את הסיבות לאי-התאמה זו.

מאמרה של מרים סקלרץ, 'התמודדות עם הפער בין הפשט לדרש – רמב"ן בעקבות ראב"ע', מבקש לעקוב אחר הכללים שאימץ רמב"ן מראב"ע, פרשן המקרא הראשון שביקש לייסד כלים שיטתיים כדי להתמודד עם הסתירות בין פשוטו של המקרא לבין מדרשו. רמב"ן ביקר את ראב"ע בחריפות על יחסו למדרשי חז"ל, אך בניגוד לביקורתו המפורשת הוא אימץ את כללי כמעט במלואם ונטל מראב"ע את המינוחים ואת דרכי יישומם בפרשנות המקרא. על יחסו המורכב הוא מעיד בחרוזי הפתיחה לפירושו: 'ועם רבי אברהם בן עזרא, תהיה לנו תוכחת מגלה ואהבה מסתרה'. על פי סקלרץ הביקורת שמטיח רמב"ן בראב"ע בתחום המדרש נובעת בדרך כלל משאלת יישומם של כלליו של ראב"ע אך אינה חולקת על השיטה העקרונית.

מאמרו של יחיאל צייטקין, 'יצחק די לאטש – מחבר מיימוני פרובנסלי ופירושו לתורה (בכתב־יד)', מציג את חיבורו של אחד מחכמי פרובנס המיימוניים, שנכתב בשנת 1372. לחיבור שני חלקים: 'שערי ציון' העוסק בענייני מבוא, מתודולוגיה וסיכומים בנושאים שונים; ו'תולדות יצחק' שהוא פירוש לתורה. חיבורו הגיע לידינו בשלושה כתב־יד, וברובו הגדול לא נדפס מעולם. לפירוש אופייניים סיכומי פרשיות התורה, חלוקתן ליחידות ספרותיות, שכתוב סיפורי התורה ותיאור מהלך העניינים שבהם, וכן הבלטת התועלות הנלמדות מהם. צייטקין דן במגמת החיבור, מאפייניו ומקורותיו.

במדור 'ביקורת הספרים' מוצגות שלוש ביקורות שמתחברות אף הן לתחומי המחקר העומדים במוקד השנתון – פרשנות המקרא, המזרח הקדום ומקרא. לנושא ספרו של דמסקי העומד במוקד סקירתו של חגי משגב, 'מתרבות סופרים ל"עם הספר"', אף זיקה ישירה לשאלת מנהגי הסופרים במזרח הקדום שנידונה במאמרו של יורם כהן על הרשימות הלקסיקוגרפיות.

ברשימת חברי מועצת המערכת של השנתון חלו שינויים. שני חברים ותיקים הלכו לעולמם, פרופ' מתתיהו צבת ז"ל מהיברו יוניון קולג' ופרופ' מנחם צבי קדרי ז"ל מאוניברסיטת ברא"ל. ההספדים המתפרסמים בפתח השנתון מעידים על תרומתם המדעית ועל השפעתם המתמשכת. למערכת הצטרפו שני חברים חדשים: ד"ר ברוך יעקב שורץ וד"ר רוני גולדשטיין מן האוניברסיטה העברית בירושלים. שניהם כבר תרמו בעבר מזמנם וממרחם לקריינות מאמרים לשנתון ואני מברכת אותם עם כניסתם למועצת המערכת. פרופ' אביגדור ויקטור הורוויץ ז"ל, שהצטרף אף הוא למועצת המערכת, נלקח מאתנו בטרם עת ביום ה' שבט תשע"ג (21.1.2013). פטירתו היא אבדה כבדה לשנתון ולכל אוהבי המקרא והמזרח הקדום, וכולנו דואבים על הסתלקותו. יהי זכרו ברוך.

לבסוף, תודות לכל העוסקים במלאכת ההוצאה לאור של הכרך. תודות למכון למדעי היהדות על שם מנדל באוניברסיטה העברית ולשתי הקרנות המממנות את הוצאתו לאור של השנתון, 'קרן פרי לחקר המקרא' ו'הקרן על שם פולה ודוד בן גוריון'. תודות לעורכת הלשון ד"ר רונאלה מרדלר, למר יעקב דולגופולסקי, שערך את רשימת הפרסומים החדשים, ולמר דניאל שפיצר המפיק המנוסה. תודה מקרב לב לקריינים האלמוניים העושים במלאכה מאחורי הקלעים, המסייעים בקביעת רמתו של כתב העת. ומעל לכל תודה לכותבים, שבבחירתם לפרסם את פרות מחקרם מעל במה זו הם שותפים חסרי תחליף לעצם קיומה ולהצלחתה.

ירושלים

שבט תשע"ג